

УДК 340.0;340.1

**Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Харківського національного університету внутрішніх справ

## ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Встановлено підходи до розуміння сутності поняття «соціальна відповідальність». Проаналізовано основні критерії поділу соціальної відповідальності на види, що існують в юридичній літературі. Уточнено підстави класифікації соціальної відповідальності та окремі її види.

**Ключові слова:** соціальна відповідальність, відповідальність, юридична відповідальність, відповідальність особистості, відповідальність суспільства.

Kalenichenko, L.I. (2015), "Debates about the classification of certain types of social responsibility" ["Diskusijni pytannia klasyfikatsii okremykh vydiv sotsialnoi vidpovidalnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 28–32.

**Постановка проблеми.** Проблема відповідальності в цілому, відповідальності особистості, відповідальності соціальної групи, суспільної відповідальності завжди цікавила людство. На сучасному етапі становлення української державності, реформування державного апарату та системи органів місцевого самоврядування, діяльності військово-цивільних адміністрацій у зоні проведення АТО проблема соціальної відповідальності є однією з найактуальніших.

Зважаючи на те, що соціальна відповідальність є складним багаторівневим правовим явищем, отримання цілісного й одночасно структурованого знання про її сутність, на нашу думку, вимагає окремого дослідження проведених за різними критеріями класифікацій соціальної відповідальності.

**Стан дослідження.** У науковій літературі окремі аспекти відповідальності досліджували Л. І. Білецька, Л. І. Грядуніна, А. А. Кравченко, Є. М. Мануйлов, А. Ф. Плахотний, Н. А. Ткаченко, Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян та ін. У роки незалежності України не обійшли своєю увагою питання відповідальності в загальній теорії права такі вчені-правознавці, як В. К. Гришук, О. І. Іванова, І. І. Михайленко, Л. О. Остапенко, І. Г. Фурман, В. Г. Чорна та ін. Однак слід відзначити, що ряд питань, які стосуються найтипівіших видів соціальної відповідальності, на сьогодні залишаються не вирішеними, а отже потребують додаткового спеціального теоретико-правового дослідження.

Зважаючи на це, метою статті є на підставі аналізу існуючих класифікацій соціальної відповідальності уточнити її найбільш поширені види.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз поглядів щодо змісту поняття «соціальна відповідальність» в юридичній науковій літературі

дає підстави виокремити три основні підходи до розуміння її сутності.

*Перший підхід* слід репрезентувати як «широке» розуміння соціальної відповідальності. Прихильники такого підходу під соціальною відповідальністю розуміють соціальний механізм контролю, за допомогою якого суспільство існує у злагоді. При цьому вона має дуалістичний характер: з одного боку на терезах правопорядку «лежить» соціальна відповідальність соціуму (суспільства), а з іншого – соціальна відповідальність особистості.

Характерною рисою цього підходу є те, що його прихильники пропонують розрізняти дві форми соціальної відповідальності – позитивну (зобов'язання добровільно виконувати приписи норм права) і негативну (обов'язок притерпіти несприятливі наслідки за невиконання приписів соціальних норм) [1; 2].

*Другий підхід* полягає у розумінні соціальної відповідальності як ставлення суб'єкта до норм суспільства (соціальних норм). Прихильники цього підходу визначають, що саме характер ставлення індивіда до вимог соціуму визначає суспільну корисність або протиправність його майбутньої поведінки. Окремо зауважимо, що ці вчені не розрізняють позитивний і негативний аспекти соціальної відповідальності [3; 4].

*Третій підхід* робить акцент на тому, що соціальна відповідальність є корпоративною, тобто відповідальністю фірм, корпорацій, організацій за свої рішення, дії перед суспільством і своїми членами. Прихильники цього підходу вважають, що соціальна відповідальність – це відповідальність лише корпорацій, організацій, фірм, а не соціуму перед індивідом та особи перед суспільством [5–7]. Крім цього, характерною рисою корпоративної відповідальності, на

їхню думку, є те, що соціальна відповідальність – це обов'язок притерпіти несприятливі наслідки за невиконання приписів корпоративних норм.

Зважаючи на суперечливість наукових позицій щодо змісту поняття соціальна відповідальність, з метою з'ясування і розуміння її природи ми провели окреме наукове теоретико-правове дослідження цієї категорії [8].

Аналіз особливостей соціальної відповідальності свідчить, що вона:

- має об'єктивний характер (виникає і розвивається разом із суспільством);
- має певні форми реалізації і може бути представлена через сукупність двох підсистем відносин (ретроспективні відносини і відносини, засновані на свідомому виконанні вимог суспільства);
- є родовим складним системним поняттям (її проявами є моральна, політична, професійна, юридична та інші види відповідальності);
- має такі структурні компоненти: 1) суб'єкт соціальної відповідальності; 2) об'єкт соціальної відповідальності; 3) інстанція, яка здійснює оцінку, регулювання, контроль за діями суб'єкта соціальної відповідальності;
- може бути представлена як на особистому, так і на суспільному (колективному) рівнях;
- має нормативний характер.

Враховуючи викладене, маємо підстави відзначити, що соціальна відповідальність є багатоаспектною і різносторонньою правовою категорією. З одного боку вона може виступати одним із критеріїв характеристики суспільних відносин, а з іншого – соціальна відповідальність існує на всіх рівнях взаємодії суб'єктів права, у всіх сферах суспільного життя.

Учені-правознавці неодноразово намагалися упорядкувати знання про сутність соціальної відповідальності за допомогою її класифікації. Наприклад О. Ф. Плахотний залежно від суб'єкта виокремлює особисту та суспільну відповідальність [4, с. 54].

Л. І. Грядунова підтримує позицію О. Ф. Плахотного і залежно від суб'єкта пропонує розрізняти суспільну і особистісну відповідальність. Розкриваючи зміст виокремлених видів соціальної відповідальності, авторка зазначає, що особистісна відповідальність за своїм змістом є вужчою, ніж суспільна. Даний факт пояснюється тим, що окрема особистість обмежена конкретними умовами діяльності, середовищем та рівнем свого розвитку, а отже не може мати вирішального впливу на дійсність [9, с. 33].

На відміну від О. Ф. Плахотного та Л. І. Грядунової, І. І. Михайленко за масштабністю

суб'єкта виокремлює особистісну, групову, державну, суспільну та загальнолюдську відповідальність. Вона зазначає, що у запропонованій О. Ф. Плахотним і Л. І. Грядуною класифікації «пропущено одну з ланок, а саме – особливе» [10, с. 241].

На думку науковця, який, керуючись принципом сходження від абстрактного до конкретного, досліджує закономірності переходу від загального через особливе до одиничного, залежно від суб'єкта відносин окремими видами соціальної відповідальності слід визнати індивідуальну, колективну та суспільну. Індивідуальна відповідальність являє собою рівень одиничного (в процесі реалізації принципу сходження від абстрактного до конкретного), колективна – рівень особливого, суспільна – рівень загального. Також до індивідуальної, колективної та суспільної відповідальності вчений-правознавець додає як окремі самостійні види державну і загальнолюдську відповідальність.

Ми погоджуємось із наведеними поглядами і вважаємо, що позиція І. І. Михайленко щодо необхідності доповнення видів соціальної відповідальності за критерієм «залежно від суб'єкта» є обґрунтованою та логічно зваженою. Однак, на наш погляд, під час викоремлення окремих видів соціальної відповідальності за вказаним критерієм доцільно в основу поділу покласти загальноновизнану класифікацію суб'єктів права.

Укладачі юридичної енциклопедії всю сукупність суб'єктів права поділяють на *індивідуальні та колективні*. До першої категорії, на думку А. П. Заєць, належать громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди), до другої – держава в цілому, державні та недержавні організації [11, с. 680].

Беручи за базис цю класифікацію, ми вважаємо, що за суб'єктом доцільно розрізняти такі *види соціальної відповідальності*: 1) індивідуальну; 2) колективну або групову (до даного виду слід відносити відповідальність соціальних груп, колективів, державних і недержавних організацій); 3) суспільну відповідальність.

У зв'язку з тим, що держава є найвищою організацією суспільства, на наш погляд, *державну відповідальність* слід визнати однією із форм суспільної відповідальності. Загальнолюдську ж відповідальність на наш погляд, необхідно віднести до підвидів суспільної відповідальності.

Л. І. Грядунова, окрім виокремлення суспільної та особистісної відповідальності, пропонує розрізняти *соціальну відповідальність за сферами прояву*. Тут слід виокремлювати:

– політичну відповідальність (відповідальність особи чи групи осіб за дії, що торкаються соціально важливих класових, державних, національних або інших суспільних інтересів);

– громадянську відповідальність (проявляється у сфері взаємовідносин держави і громадянина, передбачає дотримання громадянином конституції, відданість країні та готовність її захищати);

– виробничу відповідальність (відповідальність особистості за результати своєї праці);

– професійну відповідальність (відбиття інших форм відповідальності під кутом зору професійних вимог);

– правову відповідальність (проявляється у сфері взаємовідносин особи та суспільства);

– моральну відповідальність (усвідомлена особистістю необхідність узгоджувати і творчо спрямовувати свою поведінку в інтересах суспільства);

– відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин (проявляється у стосунках подружжя та відносинах батьків і дітей) [9, с. 31–38].

На відміну від Л. І. Грядунової О. Ф. Плахотний не виокремлює види соціальної відповідальності за сферами прояву. Він пропонує розрізняти види соціальної відповідальності за способами регулювання та забезпечення – моральну та правову відповідальність. За видами соціальних ролей, що виконує особа у процесі своєї діяльності і кожній з яких відповідає певна форма відповідальності, вчений поділяє соціальну відповідальність на політичну, громадянську, партійну, виробничу, професійну та сімейну [4, с. 54].

На нашу думку, зазначені критерії класифікації соціальної відповідальності, з одного боку, збагачують наші знання про досліджуване явище, а з іншого – вимагають певного уточнення та удосконалення.

Так, поділ Л. І. Грядуновою соціальної відповідальності на види за сферами життя має низку неточностей.

По-перше, критерієм поділу соціальної відповідальності на види є сфери життя. За логікою речей і різновиди соціальної відповідальності залежно від сфер життя, на наш погляд, мають бути тісно пов'язані зі сферами життя.

У такому контексті більш логічно зваженою є класифікація І. І. Михайленко, яка залежно від сфери діяльності виокремлює політичну, економічну, духовно-культурну, екологічну, освітньо-наукову, технологічну відповідальність та відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин [10].

По-друге, на думку Л. І. Грядунової, права відповідальність проявляється у сфері взає-

мовідносин особи та суспільства [9, с. 31–38]. Вважаємо такого роду формулювання сутності правової відповідальності деякою мірою неточним. У разі, коли аналізується правова відповідальність, мова має йти про взаємовідносини особи та *держави*. Такий стан речей пояснюється тим, що право являє собою систему загальних, загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються і санкціонуються державою.

По-третє, виробнича і професійна відповідальність є різновидами одного виду соціальної відповідальності – виробничо-професійної. Виробнича відповідальність пов'язана з результатами праці особистості, соціальної групи, колективу. У свою чергу професійна відповідальність пов'язана з реалізацією фахових обов'язків особи перед особистістю, соціальною групою, колективом, суспільством. Таким чином, виробнича і професійна відповідальність з різних боків характеризує один і той самий вид соціальної відповідальності.

Слід окремо відзначити, що в юридичній науковій літературі існують також інші критерії поділу соціальної відповідальності на види. Наприклад, О. Ф. Плахотний залежно від часового виміру пропонує поділяти соціальну відповідальність на відповідальність за минуле, вже вчинене діяння (ретроспективна) і відповідальність за майбутнє діяння (перспективна) [4, с. 54]. І. І. Михайленко пропонує доповнити зазначені види соціальною відповідальністю теперішнього. Автор зазначає, що «відповідальність теперішнього – це відповідальність за подію, яка відбувається у конкретний теперішній проміжок часу» [10, с. 244].

Така позиція, на наш погляд, є певним чином обґрунтованою. Якщо є минулий і майбутній часи, то є і теперішній. Відповідно, якщо є дії, які вчинені у минулому (ретропективні), і дії, які суб'єкт права планує здійснити (проспективні), то за логікою є і дії, які здійснюються у даний момент, у теперішньому часі.

Проте аналіз ознак, змісту та сутності соціальної відповідальності дає підстави стверджувати, що все ж таки слід виокремлювати дві підсистеми відносин:

1) відносини ретроспективні (виникають за вчинені дії);

2) відносини перспективні (виникають на підставі свідомого ставлення суб'єктів права до потреб суспільства, певної соціальної групи, окремих осіб. Тобто відносини, що виникають на підставі дій, які суб'єкти права планують здійснити у майбутньому).

Виходячи із зазначеного, на наш погляд, *залежно від часового виміру* слід розрізняти такі

види соціальної відповідальності, як *ретроспективна та перспективна*.

Додатково до названих критеріїв поділу соціальної відповідальності на види, ми вважаємо за доцільне *залежно від виду соціальної норми, що містить вимоги суспільства до поведінки особи, групи людей, суспільства в цілому* розрізняти: *моральну відповідальність* (настає за порушення норм моралі), *релігійну відповідальність* (настає за порушення релігійних норм) та *юридичну відповідальність* (настає за порушення норм права).

Звернімо увагу на те, що наведений перелік критеріїв поділу соціальної відповідальності на види не є вичерпним і усталеним. З огляду на те, що класифікація є логічною операцією поділу певного явища на види і може мати як інтегративний, так і диференційний характер, будь-яка класифікація не є остаточною, проте повинна бути логічно-вивіреною та науково обґрунтованою.

**Висновки.** Враховуючи результати проведеного нами наукового дослідження, вважаємо за доцільне запропонувати наступну *класифікацію соціальної відповідальності*:

– за суб'єктом: 1) індивідуальна відповідальність; 2) колективна або групова відповідальність (до даного виду слід відносити відповідальність соціальних груп, колективів, державних і недержавних організацій); 3) суспільна відповідальність;

– за сферами суспільного життя: 1) політична відповідальність; 2) економічна відповідальність; 3) духовно-культурна відповідальність; 4) екологічна відповідальність; 5) освітньо-наукова відповідальність; 6) технологічну відповідальність; 7) відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин;

– залежно від часового виміру: 1) ретроспективна відповідальність; 2) перспективна відповідальність;

– залежно від виду соціальної норми, що містить вимоги суспільства до поведінки особи, групи людей, суспільства в цілому: 1) моральна відповідальність (настає за порушення норм моралі); 2) релігійна відповідальність (настає за порушення релігійних норм); 3) юридична відповідальність (настає за порушення норм права).

#### Список використаних джерел

1. Хачатуров Р. Л. Юридическая ответственность / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. – Тольятти : Междунар. акад. бизнеса и банк. дела, 1995. – 200 с.
2. Шабуров А. С. Социальная ответственность личности и уголовное право / А. С. Шабуров // Вопросы совершенствования уголовно-правовых норм на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр. / Свердлов. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко. – Свердловск, 1986. – С. 34–39.
3. Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Липинский Дмитрий Анатольевич. – Самара, 2004. – 487 с.
4. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность (социальный аспект) / А. Ф. Плахотный. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 158 с.
5. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі. – Київ : Стандарт, 2005. – 302 с.
6. Хімченко А. М. Генеза та структуризація понять «соціальна відповідальність» та «корпоративна соціальна відповідальність» в сучасних умовах функціонування економіки України / А. М. Хімченко // Економіка Крима. – 2013. – № 1 (41). – С. 155–161.
7. Ткаченко Н. О. Аналіз визначення поняття «соціальна відповідальність» та його інтегроване розуміння у фармації / Н. О. Ткаченко // Запорожский медицинский журнал. – 2013. – № 3 (78). – С. 125–128.
8. Калениченко Л. И. Социальная ответственность: понятие и признаки / Л. И. Калениченко // Закон и жизнь. – 2015. – № 4/4 (280). – С. 30–34.
9. Грядунова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Л. И. Грядунова. – Київ : Вища школа, 1979. – 136 с.
10. Михайленко І. І. Видова класифікація соціальної відповідальності [Електронний ресурс] / І. І. Михайленко // Культурологічний вісник. – 2013. – Вип. 31. – С. 239–246. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Kultv\\_2013\\_31\\_42.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Kultv_2013_31_42.pdf).
11. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. П–С / [редкол.: Ю. С. Шемушенко (голова редкол.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., – 2003. – 736 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2015

#### КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Установлены подходы к пониманию сущности понятия «социальная ответственность». Проанализированы основные существующие в юридической литературе критерии разделения социальной ответственности на виды. Уточнены основания классификации социальной ответственности и отдельные её виды.

**Ключевые слова:** социальная ответственность, ответственность, юридическая ответственность, ответственность личности, ответственность общества.

**KALENICHENKO L. I. DEBATES ABOUT THE CLASSIFICATION OF CERTAIN TYPES OF SOCIAL RESPONSIBILITY**

It is established that there are three main approaches to understanding the essence of the concept of «social responsibility» in legal scientific literature.

The first approach is represented as «broad» understanding of social responsibility. Proponents of this approach understand under social responsibility a social mechanism of control by the assistance of which society exists in harmony.

The second approach involves understanding of social responsibility as the attitude of the subject to the norms of society (social norms).

The third approach focuses on the fact that social responsibility is a corporate responsibility, i.e. liability of companies, corporations, organizations for their decisions, actions towards society and its members.

The basic criteria for social responsibility division into species are analyzed. The author has clarified the grounds of classification of social responsibility and its certain species.

The following classification of social responsibility is offered:

- according to the subject: 1) individual responsibility; 2) collective or group responsibility (this type of responsibility should include responsibility of social groups, collectives, state and private organizations); 3) social responsibility;
- according to the areas of public life: 1) political responsibility; 2) economic responsibility; 3) spiritual and cultural responsibility; 4) environmental responsibility; 5) educational and scientific responsibility; 6) technological responsibility; 7) responsibility in family and domestic relations;
- according to the time measurement: 1) retrospective responsibility; 2) prospective responsibility;
- according to the type of social norm that contains society's requirements to the behavior of individuals, groups and society as a whole: 1) moral responsibility (for the violation of morality); 2) religious responsibility (for the violation of religious norms); 3) legal liability (for the violation of law norms).

**Keywords:** social responsibility, responsibility, legal liability, responsibility of an individual, responsibility of the society.

---